

Sayılan Giderek Azalan YIRTICI KUŞLARIMIZ

Doç. Dr. İlhami KIZIROĞLU *

Yırtıcı kuş türleri için çok önemli bir kuluçkalama bölgesi olan yurdumuz yırtıcı kuş türlerinin göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Özellikle Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale) Kuzey Anadolu'daki Zigana Geçidi ile Güney Anadolu'daki Belen ve Külek Boğazları, yırtıcı kuşların göç için kullandıkları yollar üzerindeki önemli geçitlerdir.

Yırtıcı kuşlar, Anadolu'yu ister kuluçkalama alanı, isterse göç yolu olarak kullansınlar, burada çok yönlü tehlikelerle karşı karşıya bulunmaktadır. Yırtıcı kuşların Anadolu'daki popülasyon yoğunlukları, yapılan çeşitli tüketici baskılar nedeni ile gittikçe azalmaktadır. Bu nedenle her geçen gün bir varoluş kavgası vermektedirler. Yırtıcı kuşların popülasyon yoğunluklarını azaltan faktörleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. İnsanımızın, onların doğal yaşam alanlarını değiştirerek, yoğunluklarını azaltıcı baskılarını artırmaları,
2. Ormancılık ve ziraatçilikte pestisitlerin kontrolsüz olarak kullanılmalarının yol açtığı, doğayı bozucu önemli etkiler,
3. Kontrolsüz ve bilinçsiz olarak yırtıcı kuşların yakalanması,
4. Yırtıcı kuş yuvalarının tahribi ve bu kuşların ticaret amacıyla meta kabul edilip, Araplara satılması sonucu, tahrip şiddetinin artması.

YIRTICI KUŞLARI TANIYALIM

Yırtıcı kuşlar iki grup altında incelenir. Bunlar, gündüz aktif yırtıcı kular (*Falconiformes*) ve gece aktif olan baykuşlardır (*Strigiformes*). İki grubun bazı ortak ve farklı özelliklerini, kısaca aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Ortak Özellikler

- Her iki grup da monogam (tek eşlilik) dir,
- Yılda bir kez kuluçka yaparlar,
- Yumurtadan çıkan yavrular, uçma büyüklüğüne gelinceye kadar yuvalarında kalırlar,
- Kuluçka bakımı her iki eş tarafından yürütülür,
- Sindirilemeyen tüy, kıl, kemik vs. gibi, bazı atık maddeler, kusuklar şeklinde dışarıya atılmaktadır,
- Besinlerini kuvvetli gaga ve keskin pençeler ile sağlarlar.

Farklı Özellikler

- Gündüz yırtıcı kuşları aydınlıkta aktif olup, yemlerini ve yollarını görerek; baykuşlar ise işiterek ve dokunarak bulurlar,
- Gündüz yırtıcılarının dar, gagaya kama gibi bağlanan ve

Fare ile beslenen bir kerkenez.

- hareketli gözlerini taşıyan bir kafaları vardır; gece yırtıcıları (baykuşlar)nın kafası yuvarlak ve oldukça büyük olup, 180°'den daha fazla dönebilir; gözler hareketsiz ve başın ön kısmında yer alırlar; yüz bir peçe ile çevrelenmiştir.
- Gündüz yırtıcılarında yavrular yumurtadan gözleri açık; baykuşlarda ise kapalı çıkarlar,
  - Gündüz yırtıcılarında erkek, birçok türde dişiye göre 1/3 oranında daha küçük olduğu halde, baykuşlarda eşeylerin büyüklükleri farklı değildir.
  - Gündüz yırtıcılarının kusuklarında kemik (sindirildiği için) bulunmadığı halde, baykuşlarda daima vardır.
  - Gündüz yırtıcılarında kot püskürtülerek yuva dışına atılır. Bu nedenle her tarafa bulaşan pislikten, orada bir yırtıcı kuş yuvasının varlığı anlaşılır; baykuşlar ise pisliklerini yuvadan aşağı bırakırlar, püskürtmezler.

Baykuşlar gece avlanırlar. Onların bu davranış şekilleri bazı yörelerde uğursuzluk damgası yemelerine neden olmuştur. Oysa bu zavallı ve son derece yararlı kuşların uğursuzlukla ilgileri yoktur. Onlar geceleri, bazan yem bulamayınca ışığın geldiği yerlere doğru uçarlar ve oralarda avlanmak isterler. Özellikle kırsal kesimde, geceyarısı ışık yanan evlerin çoğunda bir hasta olma olasılığı vardır. Eğer ışığa gelen baykuş, bir de öterse, bu durumu hasta sahipleri, baykuşun hastaları için geldiği şeklinde yorumlarlar.

KAPAKTAKİ RESİM:

Bıyıklı Doğan (*Falco biarmicus*)

TÜRKİYE'DE YAŞAYAN ÖNEMLİ YIRTICI KUŞ TÜRLERİ

Yurdumuzda, özellikle bilinçsizce ve ticari amaçla avlanan ve yakalanıp satılan bazı kuş türlerinin sayıları gün geçtikçe azalmaktadır. Bu durum böyle devam ederse, çocuklarımızımıza, hayatımızın bir parçası olan yırtıcı kuşlarımızı ancak resimlerinden göstermek zorunda kalmamız kaçınılmaz olacaktır.

Bizim için geleneksel önemi de olan bazı yırtıcı kuşlarımızı tanımak son derece gereklidir:

ŞAHİN (*Buteo buteo*)

Genellikle açık alanlarda avlanırlar; belli bir yerde oturup avını bekleyen; ama bazan havadan süzülerek süratli bir şekilde avının üzerine atılıp, onu yakalayan avcı bir kuşumuzdur.

Şahin, havada ağır bir tempo ile uçar. Geniş kanatları ve kısa kuyruğu tipiktir. Renk varyasyonu fazladır; beyaz tüylü örneklerden, koyu kahverenkli olanlara kadar da rastlanır; ama kural olarak üst kısımları koyu kahve ve hafifçe lekeli, alt kısmı beyaz, hatta kaymak renklidirler. Göğüsde düzensiz lekeli; kannda kahverenginde enine bantlar taşırlar.

Bir şahinin ortalama ağırlığı 900-950 gr'dır. En önemli besinini tarla fareleri oluşturur. Günlük besin ihtiyacı 150 gr'dır. Bu 3-4 tarla faresine eşdeğerdir.

Şahinler yuvalarını şubat ortasından mart ortasına kadar yapar; 2-4 adet yumurtayı nisan ortasında bırakırlar. Yumurtadan 35 gün sonra yavruları çıkar. Kuluçka başansı beslenmesine bağlıdır, örneğin tarla faresinin az olduğu yıllarda

Avını bekleyen şahin ve yuvasındaki yumurtaları (küçük resim).

Siyah omuzlu çaylak (*Elanus caeruleus*)

şahinin kuluçka bile yapmadığı bilinmektedir. Tarla faresi dışında kurbağa, kertenkele, gelincik, köstebek ve yılan da besin olarak yiyen şahin en fazla 25 yıl yaşayabilmektedir.

ÇAKIR KUŞU (*Accipiter gentilis*)

Çakır kuşu kapalı orman bölgelerinde yaşar. Yaşama alanının bu özelliği nedeni ile oldukça çevik ve hareketli olup, uzun bir kuyruğu vardır. Üst kısmı, koyu kahveden kül rengine kadar değişir; alt kısmı beyaz renkli olup, siyah-kahve bantlar bulunur. Gençken sarı olan gözlerin rengi, ileri yaşlarda kırmızı-sarı olur.

Dişi çakır kuşu 1200, erkek 800-850 gr'dır. Günlük besin ihtiyacı 160 gr'dır. Bu, bir meşe kargasına eşdeğerdir. Besinin büyük bir kısmını fareler, genç tavşan, kara tavuk, meşe kargası ve diğer küçük kuşlar oluşturur.

Şubat-mart aylarında yuvasını yapan çakır kuşu, mart sonu-nisan sonu arasında sayıları 2-4 olan yumurtalar bırakır. Yumurtalardan 38-40 gün sonra yavruları çıkar. Uçurduğu yavru sayısı ise genelde 1-2'dir. Yavruları toplanarak eğitilip avda kullanıldığı için, yurdumuzda son derece azalan çakır kuşları en fazla 23-25 yıl yaşayabilmektedirler.

GEZGİNCİ DOĞAN (*Falco peregrinus*)

Doğanlarımız arasında en iri olan türdür. Kanatlar açık iken yarım ay şeklinde tutulurlar. Kuyruk dar ve uç kısmı yuvarlaktır. Uçarken avlanır; pike uçuşunda saatteki hızı 300-325 km'yi bulur. Erkek bireyler, dişinin 1/3'ü büyüklüğündedir. En tipik özelliği koyu renkli geniş yanak bantlarıdır.

Gezginci doğanın besininin önemli bir kısmını diğer kuş türleri oluşturur. Sayıları 2-4 olan yumurtalardan 30-32 gün sonra yavruları çıkarlar. Doğal şartlarda en fazla 15, tutsak iken 25 yıla kadar yaşayabilmektedir.

KERKEZ (*Falco tinnunculus*)

En küçük doğan türü olup, yurdumuzda en sık rastlanan bir yırtıcı kuş türümüzdür. Günde 50 gr besin tüketir. En önemli besini, fare türleri ve diğer küçük memelilerdir. Avını yerde avlar.

Kerkenez'in erkeğinin sırt kısmı kırmızı pas renginde olup, siyah renkli lekeler taşır. Kafa ise mavi-gri; kuyruğun ucun-

Kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*)

da siyah renkli enine bir band vardır. Dişinin sırt kısmı ise kahve-kırmızımsı olup, büyük lekeli. Çok dar bir yanak çizgisi taşırlar.

Nisan ortasından itibaren 4-6 yumurta bırakılır; 28-30 gün sonra yavrular yumurtadan çıkarlar. En fazla 16 yıl yaşayabilirler.

KAYA KARTALI (*Aquila chrysaetos*)

Bu kartal, yurdumuzdaki en güçlü yırtıcı kuş türüdür. Havada yavaş ve süzülerek tempolu uçuşu ilgi çekicidir. Ormanlık alanlarımızın üst kısmında kendisini hava akımına bırakıp, tüm görkemi ile uçan kartalları gözlemeye doyum olmaz.

Kaya kartalı koyu kahverenkli olup, kafanın üst kısmı altın sansıdır. Gençlerin rengi koyu siyah, kuyruk rengi beyazdır; kuyruğun uç kısmında açık renkli bir band taşırlar. Kanatların alt kısmında, erginleşince kaybolan beyaz renkli leke vardır. Kanat açıklığı 200-230 cm'dir. Ayakları, pençelerine kadar tüylerle örtülüdür.

Daha çok kemirici hayvanlar, tavşan, karaca hatta tilkiyi bile avlayabilen kaya kartalı beş yaşında eşeyssel olgunluğa ulaşır. Kaya kartalının mart ayında bıraktığı 2 yumurtadan 44 gün sonra yavrular çıkarlar. Tutsak iken en fazla 40 yıl yaşarlar.

YURDUMUZDAKİ YIRTICI KUŞ TÜRLERİNİN DAĞILIŞI VE TEHLİKE DERECELERİ

Yapılan gözlem ve literatür çalışmalarına göre, yurdumuzdaki yırtıcı kuş türü sayısı 47'yi bulmaktadır. Bu sayının 39'unu gündüz aktif yırtıcı kuş (falconiformes) türleri oluşturmaktadır. Bu ise dünyada şimdiye kadar saptanmış olan 287 Falconiformes türünün % 13.6'sı demektir. Falconiformes tür sayısının Avrupa'da 41 olduğu düşünülürse, yurdumuzun bu açıdan ne kadar zengin olduğu ortaya çıkar; ama yukarıda değinilen ve doğal dengeyi bozucu etmenler nedeniyle yırtıcı kuş popülasyonlarının yoğunluklarında sürekli bir gerileme söz konusudur.

Yurdumuzda belirlenen 39 Falconiformes türünün 34'ü yerel veya yurdumuzu sadece kuluçka alanı olarak kullanmakta, 5'i ise transit göçerdir.

Yurdumuzda **soyları tükenme tehlikesi** ile karşı karşıya bulunan 7 yırtıcı kuş türünün 4'ü yerel, 3'ü ise yurdu-

muzda kuluçkaladıktan sonra göçmektedir. Bu türlerden yılan kartalına (*Circaetus gallicus*) bütün bölgelerde, balık kartalı (*Pandion haliaetus*) ve ulu doğana (*Falco cherrug*) ise Güneydoğu Anadolu dışındaki bütün bölgelerde rastlanmıştır. Geriye kalan step, bozkır ve atmaca kartalı ile Eleoner doğanı (*Aquila nipalensis*, *Aquila rapax*, *Hieraetus fasciatus* ve *Falco eleonorae*) ise başta Karadeniz olmak üzere, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde izlenmiştir. Anılan 7 türden Eleoner doğanı dışındakilere Doğu Anadolu bölgesinde rastlanmıştır.

Büyük tehlike altında bulunan, yırtıcı kuş türlerinin sayısı ise 9'dur. Bunlardan; şah küçük ve ak kuyruklu kartal (*Aquila heliaca*, *Hieraetus pennatus* ve *Haliaetus albicilla*) kozal şahin (*Buteo rufinus*) bıyıklı ve gezginci doğan (*Falco biarmicus* ve *Falco peregrinus*), yurdumuzun yerel kuşlandır; kırmızı ayaklı kerkenez (*Falco vespertinus*), bozkır doğanı (*Circus macrourus*) ve küçük bağırğan kartal (*Aquila pomarina*) ise kuluçka sonrası yurdumuzdan ayrılan türlerdir. Bu listede yer alan 9 türden 6'sına yurdumuzun bütün bölgelerinde rastlandığı halde, ak kartala Akdeniz, bozkır doğanına Ege ve G.Doğu Anadolu ve küçük bağırğan kartala da G.Doğu Anadolu dışındaki bölgelerde rastlanmıştır.

Yurdumuzda **tehlike altında bulunan**, yırtıcı kuş türü sayısı 11'dir. Bunlardan çıkar kuşu (*Accipiter gentilis*), kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*) Şahin (*Buteo buteo*), kırmızı doğan (*Circus aeruginosus*), gök delice (*Circus cyaneus*) adlı türler yerel, kısa ayaklı atmaca (*Accipiter brevipes*) çayır doğanı (*Circus pygargus*), kızıl kerkenez (*Falco naumanni*), delice doğan (*Falco subbuteo*) ve arı yiyen çaylak (*Pernis apivorus*) adlı türler, yurdumuzu kuluçka alanı olarak kullandıktan sonra göçmekte ve geriye kalan bir tür; yani paçalı şahin (*Buteo lagopus*) ise yurdumuzu kuşın ziyaret etmektedir. İncelenen bu türlerin 5'i yurdumuzun bütün bölgelerinde, 4'ü (kısa ayaklı atmaca, çıkar kuşu, saz delicesi ve gök delice) ise Güneydoğu Anadolu dışındaki bölgelerde saptanmıştır. Paçalı şahin Karadeniz, Ege, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da izlenmiştir. Diğer tür olan çayır doğanına ise Ege ve Güneydoğu anadolu dışındaki bölgelerde rastlanmıştır.

Yurdumuzda yaşayan ve **gizli bir tükenme tehlikesi** ile karşı karşıya bulunan yırtıcı kuş türü sayısı 7'dir. Bunlardan kara, sakallı ve kızıl akbaba (*Aegypius monachus*, *Gypaetus barbatus* ve *Gyps fulvus*), doğu atmacası (*Accipiter nisus*), kerkenez (*Falco tinnunculus*) ve siyah çaylak (*Milvus migrans*) yerel; Mi-

Çakır kuşu (*Accipiter gentilis*)

Yuvasına dönen Balık Kartalı (*Pandion haliaetus*)

sır akbabası (*Neophron percnopterus*) ise göçmendir. Bu türler, günümüzdeki tahripkâr baskı bu şekilde devam ettiği takdirde, tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceklerdir. Bu gruptaki 5 tür bütün bölgelerde, iki tür ise (kara akbaba ve doğu atmacası) Güneydoğu Anadolu dışındaki bölgelerde izlenmiştir.

Yurdumuzda kuluçkaya yatmayan ve Anadolu'yu sadece göçleri sırasında göç yolu olarak kullanan 5 tür **yok olma** tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bunlardan ak band kuyruklu kartala (*Haliaeetus leucoripus*) sadece Doğu Anadolu'da, büyük bağırğan kartal (*Aquila clanga*), güvercin doğanı (*Falco columbarius*) ve kızıl çaylağa (*Milvus milvus*) Güneydoğu Anadolu dışındaki bütün bölgelerde, siyah omuzlu çaylağa (*Elanus caeruleus*) Marmara, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'da rastlanmıştır.

Yırtıcı kuşların bir başka grubunu oluşturan baykuş (strigiformes)ların, yurdumuzda bulunan tür sayısı 8'dir. Bunlardan puhu kuşu (*Bubo bubo*), alaca baykuş (*Strix aluco*) ve balıkpuhu kuşu (*Kelupa zeylonensis*)nin **soyları tükenme** tehlikesi ile karşı karşıyadır. Kulaklı orman baykuşu (*Asio otus*) ve peçeli baykuş (*Tyto alba*) ise oldukça büyük bir tehlike altındadır.

Cüce baykuş (*Otus scops*), kukumav (*Athene noctua*) ise tehlike altındadır. Bataklık baykuşu (*Asio flammeus*) yurdumuzu göçerken kullanmakta ve büyük tehlike altında bulunmaktadır. Anılan türlerden balıkpuhu kuşu sadece Akdeniz bölgesinde, peçeli baykuş Akdeniz ve Ege bölgesinde yerel olarak bulunmaktadır. Yurdumuzu göçerken kullanan bataklık baykuşuna Güneydoğu Anadolu dışındaki bütün bölgelerde rastlanmıştır. Diğer baykuş türleri ile yurdumuzun tüm bölgelerinde yerel kuş olarak belirlenmişlerdir.

İNSANOĞLU VE YIRTICI KUŞLAR

İnsanoğlu, henüz avlanma yasağının olmadığı dönemlerde, yaptığı av baskısı ile çeşitli yırtıcı kuş türlerinin popülasyonlarını tükenme tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir. Yurdumuzda da (her ne kadar Avrupa'daki şiddette olmamakla birlikte) doğal alanların gittikçe azaltılması ve hızlı endüstri-

leşme sonucu, yırtıcı kuşların yaşama alanları da daralmaya başlamıştır. Özellikle yoğun ziraat ve tek düze ormancılık uygulamaları, çeşitlilik arzeden doğayı bozmuştur. Kimyasalların, zararlıları yok etmek için ve bilinçsizce kullanımı, kuş dünyasının aleyhine bir durum doğurmuştur. Bunun sonucu olarak beslenme zincirinin son halkasını oluşturan tüketici grubundaki yırtıcı kuşlar, çok fazla etkilenmişlerdir. Yırtıcı kuşlar kullanılan bu kimyasalları vücutlarında depoladıklarından, bir zaman sonra yok olma tehdidi altına girmişlerdir. Çünkü Bitki-Zararlı Böcek-Yırtıcı Kuş, besin zincirinin son halkasında yer alan yırtıcı kuşlarda, kimyasal birikimi en fazla olmaktadır. Bunun sonucunda, yumurta kabuğunda birtakım anomaliler meydana gelmekte ve bu da yavruların dolayısı ile yırtıcı kuş neslinin ölmesine neden olmaktadır. Bu ve buna benzer birçok etmen, yırtıcı kuşların soylarını yok edici ve tüketici olarak görülmektedir.

Doğal yaşamın bir parçasını oluşturan yırtıcı kuşların ortadan kaldırılmasından en çok etkilenecek varlık, yine insanoğlunun kendisi olacaktır. Zira doğada mevcut olan her canlının bir görevi bulunmaktadır. İnsanoğlu doğayı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme isteğinden mutlaka vazgeçmek zorundadır. Doğaya yapılan suni müdahaleler mevcut doğal dengeyi bozmakta ve önceden tahmin edilemeyen sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin tarla faresi yiyerek beslenen şahin nüfusu tarla faresinin nüfusunun artması ile artmaktadır. Bu denge şahin aleyhine bozulursa, tarla faresi daha da artacaktır; ya da tarla faresi kimyasal kullanımı ile yok edilir ve doğal denge bozulursa, orada besin bulamayacak olan şahin de ortadan kalkacaktır. Bu döngü, tüm canlılar için karşılıklı ekolojik ilişkilerin çeşitli engellemelerle bozulması sonucunda ortaya çıkacak ve sonuçta insanoğlunu da doğrudan doğruya etkileyecektir. ■

Anne Çakır Kuşu ve yavruları...

"Suyun taşı delmesi gücünden değil, sürekli akmasındandır."

ANONİM